

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2206

42117- 9-50

Ph.D. 1886

2011

4-3
7-66

ՎԻՔՏՕՐ ՀԻՒԳՕ

205

Կ Լ Օ Դ Գ Ե Օ

Թարգմանություն

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԱԲԷԼԵԱՆՑԻ

2003

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան ԵՊՀ ԶՆՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆՈՍԵԱՆՑԻ
ՕՐԵՆԵՆԻ ՓԱՂՈՑ N 1/2
1886

2-5

Մ. Բաղդատի և Յ. Նիկոլայի

84-5
7-66

ԿԼՕԴԻԵՐ

ՎԻՔՏՕՐ ՀԻԻԳՐԻ

Թարգմանութիւն

ԱՂԵՔՍԱՆԴԻՐ ԱՐԷԼԵԱՆՏԻ

1001
2022

9

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՌԱԶԱՆՆԵՍ ՄԱՐՏԻՐՈՒՆԱՆՏԻ

ՔՐԻՍՏՈՍ ԳՐԱԶ Ձ 112

1886

2608

00000000

00000000

00000000

00000000

00000000

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 16 Мая 1886 года.
Типог. И. Мартиросіанца, на Орб. ул., д. № 1/2

00000000

ՆՈՒԷՐ ԲԱԳՈՒՈՒՄ

Պ. ՇԱՀԳԵԴԱՆԵԱՆՑԻ

ԵՐԿԱԹԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ

ՀԱՅ ԳՈՐԾԱՎԱՐՆԵՐԻՆ.

Իրանց գործակից ընկեր

ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԻՑ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Սրանից 52 տարի առաջ, այն է՝ 1834 թվին, Փրանսիայում դուրս եկաւ «Կլօդ Գեօ»-ն աշարհահռչակ Վիքտոր Հիւգօյի գրչի տակից, իւր նմանի մէջ առաջինը, որ բողոքում է աւագակների դրութեան մասին, արդարացի մեղադրելով հասարակութիւնը և գիտութեան ծուռ ուղղութիւնը՝ իբրև բոլոր չարեաց ծնողներ։ Բայց 52 տարուայ ընթացքում Փրանսիան շատ փոփոխութիւններ է մտցրել իւր հասարակական կեանքի և գիտութեան մէջ։ Գուցէ և Վիքտոր Հիւգօյի հասարակութեան վերայ բարձած մեղադրանքը ու գանգաւոր, որ նա յայտնում է այս գրքի մէջ, արդէն հնացել է։ Բայց մեզ, Կովկասցիներին, համար երբէք այդ գիրքը հին չէ, և երկար հին չէ լինելու, քանի որ Թիֆլիսը, Ղամախին, Ղուշին և բոլոր Կովկասեան գաւառները լցնում են բանտերը ամեն օր նորանոր Կլօդ Գեօներով։ Վասնորոյ, վստահութեամբ առաջարկելով ընթերցող հասարակութեան այս գիրքը, թողնում եմ նրա ուշիմ հայեցողութեան՝ քաղել նրանից այն բա-

րոյիմաստը, որը անմահ Հիւգօն իւր Հանճարեղ գրչով գրքի սկզբեց մինչև վերջը թափելով, ամեն մէկիս մտածել է տալիս և Համոզում, թէ արդարև ինքը Հասարակութիւնն է ստեղծում և գողերին, և աւազակներին, և մարդասպաններին:

Եւ աւելի խոր մտածողը կ'տեսնէ, որ ինքը, նոյն իսկ Հասարակութիւնն է նոյնպէս այն բժիշկը, որ կարող է բժշկել ամեն մի թշուառի և դադապարտեալի ցաւերն ու վշտերը:

Ալ. Աբ.

ԲԱԳՈՒ

1886 թ. փետր. 25.

ԿԼՕԴ ԳԵՕ.

Եթ — ութ տարի սրանից առաջ Փարիզում ապրում էր մի մարդ, Կլօդ Գեօ անունով, իւր սիրած կնոջ և իւր փոքրիկ աղջկայ Հետ միասին:

Կ'նկարագրեմ ինչպէս եղել է. թող ընթերցողը իւր բոլոր կարգացածից դուրս բերի բարոյիմաստ:

Արհեստաւոր Կլօդ Գեօն ընդունակ, Հմուտ և նրբամիտ մարդ էր: Նա անկիրթ էր, բայց բնութիւնից առատ օժտուած, կարգալ և գրել չը զիտէր, բայց լաւ մտածող էր:

Ձմեռը յանկարծ մնում է անգործ. խրճիթումը ոչ կրակ կայ ոչ Հաց. արհեստաւորը, կնիկը և երեխան մեռնելու մօտ են: Կլօդը դիմում է գողութեան և գողանում է. ինչ և որտեղ — չ'գիտեմ: Գիտեմ միայն, որ կինը և երեխան երեք օր կուշտ էին, վառարանի առաջ տաքանալով, և որ սրա Համար արհեստաւորը ամբողջ Հինգ տարի բանտի մէջ չարչարվեց:

Կլօդին ուղարկեցին Կլերվօ: Կլերվօն ա-

ռաջ վանք է եղել, այժմ բանտի վերափոխած. նա եղել է Աստուծոյ տաճար—այժմ փոսի վերափոխուած, այդ սուրբ սեղանը՝ այժմ խայտառակ սիւնի վերափոխուած:

Ալօղին տեղաւորում էին գիշերով բանտում, իսկ ցերեկով պատուելիքում էին գործել արհեստանոցում:

Ալօղ Գեօն, լինելով աղնիւ արհեստաւոր իսկ այժմ՝ գող, արժանաւոր և լուրջ մարդ էր: Նա գեղեցիկ էր. նրա լայն ճակատը պատել էր կրնձիւներով, և չ'նայելով նրա երիտասարդութեան, նորածիլ սպիտակ մազերը անհետանում էին սև խիտ մազերի մէջ: Նրա աչքերը նայում էին հեզութեամբ աղեղնաձև յոնքերի տակից. նա ունէր բաց քլթածակեր, գուրս ընկած կզակ և պռոշների վերայ արհամարհական արտայայտութիւն: Տեսնենք հասարակութիւնը վերջը ինչ շինեց նրբանից: Ալօղը խօսում էր քիչ, շարժումները էր անում քիչ, բայց նրա մէջ կար մի ինչոր վսեմական, ինչոր խոնարհուել ստիպող զօրութիւն: Նա մտածող էր, լրջամիտ. երևում էր որ չէր տանջվում, բայց այդ միայն երևում էր:

Այերվօյն արհեստանոցների տեսուչը էր մի անձն՝ նման և վաճառականի և աստիճանաւորի. մի բանտապետ՝ բանտարկեալին գործ տուող և բանտարկեալին ճնշող, մի ձեռով՝ արհեստա-

ւորին գործիքներ արձակող, իսկ միւսով՝ ձեզ շղթաների մէջ բւեռող: Այդ տեսուչը ներկայացնում էր իրանից հեզութեան և քարասրտութեան մի խառնուրդ. իւր գաղափարներին խոնարհուող, ամուր ձիգելով իրաւունքի սանձերը, 'ի միջի ալլոց՝ ընկած տեղը լաւ ընկեր, bon prince, ուրախ խօսակից, աւելի խիստ, քան անսասան, ոչ ոքի հետ շատ չերկարաբանող, մինչև անգամ ինքը իւր հետ երկար չը գատող, լաւ հայր, լաւ ամուսին՝ որ 'ի հարկէ պարտաւորութիւն է և ոչ առաքինութիւն, մի խօսքով, ոչ չար, այլ անպիտան: Սա այն մարդկանցից մէկն էր, որոնք ոչնչից չեն շարժվում, դիւրակոր չեն, որոնք բաղկացած են ամենամանր անկենդան մասնիկներից, որոնք չեն հետաքրքրվում ոչնչով, որոնց չէ դղրդում ոչինչ զգացմունք, որոնց զայրութիւնը սառցային է, ատելութիւնը՝ խիստ, ցատումը՝ անխռով. նրանք բոցավառվում են առանց տաքանալու: Նրանց մէջ ջերմութեան աստիճանը հաւասարվում է զրօյի: Նրանք, կարծես, փայտից ստեղծուած են, մինչդեռ մի ծայրը այրվում է, նրանց էութեան միւս ծայրը մնում է սառը: Այդ մարդու գլխաւոր դիժն էր գլխացկունութիւնը, նա դրանով հպարտանում էր, նմանեցնելով իրան Նապալէօնին: Բայց այդ միայն տեսական խափուստ էր:

Ջատերն են գտնվում այդ մոլորութեան մէջ. չէ՞ որ ճրագը մի յայտնի հեռաւորութիւնից ընդունում են աստղի տեղ. այդպէս էլ դիմացկունութիւնը շատերը ընդունում են կամքի ոյժի տեղ: Երբ այդ մարդը ենթարկվում էր Կոմի Կոմի, ինչպէս այդ ինքը կոչում էր, նա զրնում էր գլուխը վերև բարձրացրած և պահում էր հաստատաբնութիւնը մինչև վերջ, ինչ լիմար գործի էլ տուած լինէր իւր կամքի ոյժը: Անմիտ յամառութիւնը—այդ միւսնոյնն է, ինչ որ լիմարութիւնը դատարկութեան ծայրին մացուցուած, որ և ծառայում է ինչպէս նրա շարունակութիւն: Նա անցնում է հեռուն: Առհասարակ, երբ մի որ և է, մասնաւոր կամ հասարակական, թշուառութիւն փլվում է մեր վերայ, եթէ մենք քննենք նրան ամեն կողմից, այն հիման վերայ թէ ինչպէս են փլուած բեկորները տեղաւորուել՝ այն ժամանակ համարեա մենք կը գտնենք, որ բոլորը շինուած է եղել սահմանափակ, յամառ և կոյր մարդուց, մարդուց՝ որ հաւատացած է իրան և հրճուում է իրանով:

Աշխարհիս վերայ շատ են յամառ ճակատագիրները. նրանք երեւակայում են, թէ իրանք են իսկական տեսչութիւնները:

Եւ այսպէս, ահա թէ ինչպիսի մարդ էր

Վերվո բանտի արհեստանոցի տեսուչը. ահա ինչից էր շինած այն կրակահանը, որով հասարակութիւնը ամեն օր զարկում էր բանտարկեալներին, որպէս զի նոցանից դուրս վիժէ կայծեր:

Այդպիսի կրակահաններով այդպիսի կայծաքարերից դուրս բերուած կայծերը շատ անգամ առաջացնում են հրդէհներ:

Մենք ասացինք, որ Վլոդ Գեօն Վերվո հասածին պէս, նրան Պօլ-ցին և դրին գործի: Տեսուչը նրան գտնելով լաւ վարպետ, նրա հետ լաւ էր վարվում: Մի անգամ, մինչև անգամ, լինելով հոգեկան լաւ տրամադրութեան մէջ և տեսնելով, որ Վլոդ Գեօն շատ տխուր է,—իսկ Վլոդը սիրած կնոջ վերայ մտածելուց չէր դադարում,—պատմեց նրան ամենաուրախ արտաբերութիւններով, ժամանակ անցկացնելու և Վլոդին մխիթարելու համար, թէ Քոմի արդէն իւր սանձը բաց է թողել և մրտել... Վլոդը սառնութեամբ հարցրեց. «Իսկ երեխան ինչ եղաւ»:—Տեսուչը պատասխանեց, որ երեխայի մասին ոչինչ յայտնի չէ:

Մի քանի ամսից լետոյ երևում էր, որ Վլոդը բանտային կեանքին կատարելապէս ընտելացաւ, և այլ ևս ոչինչ բանի վերայ չէր մրտածում: Լուրջ խաղաղութիւնը, որ այնքան յատուկ էր Վլոդի բնութեան, նորից տիրապետեց

նրան: Համարեա միևնոյն ժամանակամիջոցում
 Կլօդը ունեցաւ մի տեսակ ազդեցութիւն իւր
 ընկերների վերայ: Եւ ինքն էլ չէր հասկանում
 ինչու, բայց բոլորը կարծես խօսք էին կապել ա-
 մեն բանում նրա խորհրդին դիմել, լսել, յափըշ-
 տակվել նրանով, վերջապէս նմանվել նրան.
 իսկ այդ բոլորը մարդու ազդեցութեան վերին
 աստիճանն է... Այն, մեծ պատիւ է և փառք,
 երբ քեզ խոնարհվում է այդպիսի անհնազանդ
 արարածների մի բազմութիւն: Այդ իրաւունքը
 նա ձեռք բերաւ իւր կամքից դուրս: Այդ ա-
 ռաջացել էր նրա անընդդիմադրելի շրջահալե-
 ցողութեան ազդեցութեամբ: Մարդու աչքերի
 մէջ կարգում ես նրա հոգին, ծանօթանում ես
 նրա մտքերի հետ: Դրէք մտածել կարողացող
 մարդուն չ'մտածող մարդկանց մէջ, և դուք կը
 համոզվէք, որ մի քանի ժամանակից յետոյ,
 մարմինների ձգտողական անընկճելի օրէնքի հա-
 մեմատ, բոլոր մութ գլուխները յարգանքով և
 խոնարհութեամբ կ'ձգտեն դէպի մտածող մար-
 դու լուսաւոր գլուխը: Կան մարդիկ երկաթից
 ստեղծուած, կան մարդիկ մագնիսից: Կլօդը մագ-
 նիս էր:

Դեռ երեք ամիսը չ'լրացած, Կլօդը դարձաւ
 հոգի, օրէնք, արհեստանոցի կարգը: Բոլոր այդ
 սլաքները շարժվում էին թւաթերթի շուրջը,

որ Կլօդն էր ներկայացնում իրանից: Հաւանա-
 կան է, որ նա երբեմն տարակուսանքով հար-
 ցնէր իրան. «Հրամայող եմ ես, թէ կալանաւոր»:
 Կլօդը, այդպէս ասած, գերի ընկած պապ էր
 իւր կարգինալներով:

Եւ ամեն ժամանակ և ամեն տեղ յայտնուող
 յետադիմութեան օրէնքի համեմատ, բանտար-
 կեալներից սիրված Կլօդը՝ ատելի էր բանտա-
 պետներին:

Կլօդ Գեօն ունէր զայլի շատակերութիւն:
 Այս նրա մարմնակազմութեան առանձնայատ-
 կութիւնն էր: Երկու բանտարկեալներին նշա-
 նակած բաժինը հաղիւ մէնակ նրան բաւակա-
 նութիւն էր տալիս: Կատաղելլան, Սպանիայի
 դուքսը և մեծը, ունէր սոյնանման ախորժակ,
 և այդ նրան ծիծաղ էր պատճառում. բայց այն,
 ինչ որ Սպանիայի մեծին ծիծաղ էր պատճա-
 ռում, մեր կալանաւորի համար կազմում էր
 ամենամեծ անբաղդութիւն: Կլօդ Գեօն աղա-
 տութեան մէջ, իւր խրճիթում, գործում էր ամ-
 բողջ օր, գնում էր 4 ֆունտ հաց և ուտում
 էր: Կլօդ-Գեօն բանտումը նոյնպէս գործում էր
 ամբողջ օր և ստանում էր միայն մէկ ու կէս
 ֆունտ հաց և քաւորդ ֆունտ միս: Կլօդի հա-
 մար բաժինը աւելացնելը անկարելի էր. և բան-
 տումը թշուառը միշտ քաղցած էր:

— Նա միայն քաղցած էր: Նա այդ մասին չէր գանգատվում, այդ նրա բնութեան մէջ չկար:

Մի անգամ Ալօդը, իւր բաժին հացը կլանելով, նորից սկսեց իւր պարապմունքը, յուսալով որ դործելով քաղցը կ'յաղեցնէ: Միւս կալանաւորները ուրախ-ուրախ վերջացնում էին իրանց խղճալի ճաշը: Մի երիտասարդ կալանաւոր, դեղնած, մաշուած, մօտեցաւ Ալօդին. նա իւր ձեռքում պահած ունէր դանակ և իւր ճաշի բաժինը, որին դեռ ձեռք էլ չէր տուել: Նա կանգնած էր Ալօդի առաջ, առանց փտահանալու, ցանկանալով մի բան ասել: Այդ տղան իւր հացով, մսով և դանակով Ալօդին միանգամայն հարեւութիւնից հանում էր:

— Ի՞նչ ես ուզում, — կծու կերպով հարցրեց նա վերջապէս:

— Ինձ մի շնորհ արձա՛, — անհամարձակ պատասխանեց երիտասարդը:

— Ի՞նչ շնորհ:

— Օգնիր ինձ, իմ բաժինս վերջացնելու. դա արդէն ինձ համար շատ շատ է: Ալօդի աչքերում երեւցին արտասուքի կաթիլներ. նա առաւ դանակը, բաժանեց ճաշը երկու հաւասար մասերի, մէկն առաւ իրան համար և սկսեց ուտել:

— Չնորհակալ եմ, — ասաց երիտասարդ կալա-

նաւորը. — եթէ կամենում ես, ամեն օր կ'բաժանենք բաժինս, — աւելացրեց նա:

— Անուշդ ի՞նչ է:

— Ալբէն:

— Քեզ ինչո՞ւ ես նոտացրել:

— Գողութեան համար:

— Ինձ էլ, — ասաց Ալօդը:

Ալբէնը ճշմարիտ որ ամեն օր իւր ճաշը բաժանում էր Ալօդ-Գեօի հետ:

Ալօդը 36 տարեկան էր, բայց թուում էր, թէ նա 50 տարեկան է: Ալբէնը 20 տարեկան էր, բայց նա նմանում էր 17 տարեկան պատանու, այնքան անմեղութիւն կար այդ դողի կերպարանքի մէջ: Երկու կալանաւորներն մէջ կապուեց բարեկամութիւն — առաւել — որդիական սէր: Ալբէնը, Ալօդի հետ համեմատելով, մի երեխայ էր: Նրանք դործում էին միլենոյն արհեստանոցում, քնում էին միլենոյն յարկի տակ, ձեմում էին մի բազում, ուտում էին մի հաց. մէկը միւսի համար էր՝ ամբողջ աշխարհ: Նրանք բաղդաւոր էին երևում:

Մենք արդէն ծանօթացել ենք բանտի տեսչի հետ: Այդ կալանաւորներից ատուած մարդը պարտաւոր էր շատ անգամ նրանց խաղաղացնելու համար՝ գիմելու Ալօդին: Քանի անգամ հասարակ բանտարկեալը, Ալօդը, օգնութեան ձեռք

էր տուել իրաւունք ունեցող տեսչին ապստամբութեան ժամանակ: Եւ ճշմարիտ, բանտարկեալներին խաղաղացնելու համար, Վլօդի տասը խօսքը իրանց զօրութեամբ հաւասարվում էին տասը ժանդարմների, այնքան նա սիրելի էր բանտարկուածների համար: Ինչքան Վլօդը տեսչի համար օգտակար էր, այնքան էլ այդ վերջինը ատում էր նրան: Նա ղողին նախանձում էր: Նա իւր հողույ խորքում զգում էր զաղտնի ատելութիւն, նախանձելի, անողորքելի ատելութիւն. ոչնչութեան ատելութիւնը դէպի խելքը: Այդ նմանօրինակ զգացմունքների ամենազգուշիւն է: Բայց Վլօդը սիրում էր Ալբէնին և նրա համար միւսնայն էր տեսչի վերաբերութեամբ:

Մի անգամ, երբ կալանաւորներին զոյգ-զոյգ արձակում էին արհեստանոց այն սենեակից դուրս, որտեղ քնել էին, բանտապետը Վլօդի մօտ կանգնած, Ալբէնին կանչեց և ասաց.

— Տեսուչը քեզ կանչում է:

— Ի՞նչ է ուզում նա քեզանից, — հարցրեց Վլօդը:

— Զ'դիտեմ, — պատասխանեց Ալբէնը:

Նրան տարին:

Անցաւ առաւօտը, Ալբէնը չ'վերադարձաւ:

«Ճաշի ժամանակ երեւի անպատճառ կ'զայ»,

— մտածեց Վլօդը:

Բայց Ալբէնը չ'եկաւ: Վերադարձան արհեստանոց, Ալբէնը այնտեղ չ'կար: Այդպէս անցաւ մի օր: Երեկոյեան, երբ կալանաւորներին բերին քնելու, Վլօդը սկսեց աչքերով փնտռել Ալբէնին, բայց չ'գտաւ: Երեւի նա շատ էր տանջվում, որովհետեւ նա դիմեց բանտապետին, որ երբէք նա չէր արել:

— Միթէ՞ Ալբէնը հիւանդ է, — հարցրեց նա:

— Ո՛չ, — պատասխանեց նա:

— Ապա ինչո՞ւ այսօր նա չէ երևում, — կրկին հարցրեց Վլօդը:

— Փոխադրեցին ուրիշ բաժանմունք, — սառնութեամբ պատասխանեց բանտապետը:

Այդ խօսակցութեան վկայ լինողները վերջերումը ցոյց տուին, թէ բանտապետի պատասխանի ժամանակ Վլօդի ձեռքը, որ այդ ընկերին պահած է եղել վառած մոմ, դողացել է. բայց նա հանգիստ կերպով շարունակել է: — «Այդ ո՞վ է հրամայել»:

— Ո՞վ, յայտնի բան է տեսուչը, — պատասխանել է բանտապետը:

Հետեւեալ օրը անցաւ, ինչպէս նախընթացը, այսինքն առանց Ալբէնի: Երեկոյեան, ինչպէս առ հասարակ լինում էր, տեսուչը, արհեստանոցների փակելուց քիչ առաջ, նայեց գործերին: Վլօդը հեռուից նրան տեսնելով, վերցրեց

իւր գդակը, կոճկուեց և վերկացաւ կանգնեց պատուաւոր դիրքով իւր նստարանի առաջ, գրդակը ձեռքին, սպասելով նրա մօտենալուն: Տեսուչը անցաւ: «Պարոն», արտասանեց նա: Տեսուչը կանգ առաւ, թեքվելով հանդարտօրէն դէպի նրա կողմը: «Այդ դժբէք հրամայել Ալբէնին փոխադրել միւս բաժանմունք:

— Ես, — պատասխանեց տեսուչը:

— Պարոն, որպէս զի ես կարողանամ ապրել, ինձ համար անհրաժեշտ է Ալբէնը. — և նա աւելացրեց. — զիտէք արդեօք, որ իմ բաժին ճաշը ինձ հերիք չէ անում. Ալբէնը իւր հացի և մսի կէսը ինձ էր տալիս:

— Այդ նրա գործն է և ոչ թէ իմը, — ասաց տեսուչը:

— 2^է կարելի արդեօք Ալբէնին ինձ հետ մի բաժանմունքում տեղաւորել:

— 2^է կարելի. արդէն այդ վճռուած է:

— Ո՞վ է վճռել:

— Ես:

— Պարոն, — առարկեց Վլոդը, — այդ ինձ համար մահու և կենաց խնդիր է. այդ կախումա՞ծ է ձեզանից:

— Ես չեմ փոխում իմ վճիռները:

— Պարոն, միթէ՞ ես երբեւիցէ մեղապարտ եմ դառնուել ձեր առաջ:

— Երբէք:

— Ուրեմն, ինչո՞ւ համար ինձ Ալբէնից բաժանում էք:

— Որովհետեւ... պատասխանեց տեսուչը և շարժուեց առաջ:

Վլոդը, գլուխը գցեց քարշ և ոչ մի խօսք չ'ասաց: Խեղճ առիւծը վանդակի մէջ է. նրանից խլել են նրա սիրելի շնիկը:

Մենք պարտաւոր ենք ասել, որ անջատումի տանջանքը չ'ապականացրեց Վլոդի հիւանդոտ շատակերութիւնը: Սակայն, երևում էր, որ բանտարկեալի մէջ ոչ մի փոփոխութիւն չէր եղել: Նա Ալբէնի վերաբերմամբ ոչ ոքի հետ չէր խօսում: Նա միայն ման էր գալիս մէնակ բազում և քաղցած էր: Ահա բոլորը:

Միւսնոյն ժամանակ նրան լաւ ճանաչողները նրա երեսում նկատում էին ինչոր մօռյլ և սարսափելի բան, և այդ, կարծես, օր աւուր փոխվում էր դէպի աւելի չարադուշակ, աւելի անհասկանալի: Այնուամենայնիւ նա սովորականից աւելի հեզ էր:

Վալանաւորներից շատերը առաջարկում էին նրան՝ բաժանել իրանց բաժինը միասին, բայց նա, ժպիտը երեսին, հրաժարվում էր:

Տեսչի հետ բացատրուած օրից յետոյ, Վլոդը ամեն երեկոյ մի որ և է ծիծաղալի բան էր ա-

նում, որը շատ զարմացնում էր նրան իբրև լըր-
ջամիտ մարդ ճանաչող բանտարկեալներին: Երբ
նշանակված ժամին տեսուչը շրջում էր արհես-
տանոցները, Կլօդը բարձրացնում էր աչքերը,
թափանցում էր հայեացքով տեսչին, անձկու-
թեամբ և բարկութեամբ լի, աղաչանքով և
սպառնալիքով արտասանում էր միմիայն երկու
խօսք. «Ապա Ալբէնը»:

Տեսուչը կամ շարժմունք էր անում, թէ ո-
չինչ չէ լսում, կամ ուսերն էր վեր քաշում:

Ի դուր էր տեսուչը ուսերը վեր քաշում,—
բոլոր ներկայ գտնուողների համար պարզ էր, որ
Կլօդ Գեօն մի ինչոր ներքին չար վճիռ էր
կայացրել: Ամբողջ բանտը անհամբերութեամբ
սպասում էր վճռականութեան և յամառու-
թեան կռի վերջին:

Վկաների ապացուցածներից յայտնի է, որ
մի անգամ, ի միջի այլոց, Կլօդը ասաց տեսչին.
«Ֆարգելի պարոն, խնդրեմ տուէ՛ք ինձ իմ ըն-
կերս: Հաւատացնում եմ ձեզ, որ այդպէս աւե-
լի լաւ կ'լինի: Չ'մոռանա՛ք, ես ձեզ նախազգու-
շացնում եմ»:

Միւս անգամ, կիւրակի օր էր, Կլօդը բազում
նստած էր քարի վերայ, գլուխը դէպի կուրծ-
քը քարշ արած, առանց մի քանի ժամ շարժ-
վելու: Կալանաւոր Փայէտը մօտեցաւ նրան և

հարցրեց. «Ի՞նչ ես քաշ գալիս այստեղ, Կլօդ»:
Նա ծանրութեամբ բարձրացրեց իւր խիստ գը-
լուխը և արտաբերեց. «Յս մէկին դատում եմ»:
Վերջապէս մի անգամ 1831 թիւ Հոկտեմբերի
25-ի երեկոյեան, ինչպէս որ տեսուչը բանտար-
կեալներին աչքից անցրեց, Կլօդը ոտով ջար-
դեց ապակին, որը ինքը գտել էր նախասենեա-
կում. ապակին չրրիկ-չրրիկաց և տեսուչը հար-
ցրեց. «այդ ի՞նչ աղմուկ է»:

— Ոչինչ, հէնց այնպէս,— պատասխանեց Կլօ-
դը.— այդ ես եմ, պարոն տեսուչ, վերադարձրէ՛ք
ինձ իմ ընկերին:

— Անկարելի է,— արտաբերեց տեսուչը:

— Բայց այդ պէտք է,— արտասանեց Կլօդը
հանդարտօրէն, բայց հաստատ նայելով ուղղակի
տեսչի երեսին: «Լաւ մտածեցէ՛ք, այսօր Հոկ-
տեմբերի 25-ն է, կ'սպասեմ մինչ Նոյեմբերի չոր-
սը», աւելացրեց նա: Այդ բանի վերայ բան-
տապետներից մէկը դարձրեց տեսչի ուշադրու-
թիւնը, ասելով, որ Կլօդը նրան սպառնալիք է
տալիս, և որ դրա համար նա պիտի ենթար-
կուի միայնակ բանտարկութեան:

— Ի՞նչ բան է միայնակ բանտարկութիւնը,—
արտաբերեց տեսուչը, արհամարհանօք ժպտելով.
— պէտք է այդ մարդկանց հետ բարի լինել:

Միւս օրը, երբ կալանաւորները արևի տակ,

տաքսնում էին, Ալօդը տխուր և մտախոհ ման էր գալիս դաւթում, նրան մօտեցաւ կալանաւոր Պերնօն և ասաց. — Գու տխուր ես, ինչի վերայ ես մտածում:

— Վախենում եմ, չ'ի՛նի թէ մի դժբաղդութիւն պատահի մեր սիրելի տեսչին, — պատասխանեց Ալօդը:

Նոյեմբերի 4-ին ինն օր էր մնում, և Ալօդը ամեն յարմար առիթ ձեռքից չէր թողնում, որ չ'յայտնէր տեսչին իւր հոգւոյ թշուառ դրութեան մասին, Ալբէնից ջոկվելու պատճառով: Տեսուչը նրա խնդրքից նեղացած և դտնելով նրան ոչ թէ հասարակ խնդիր, այլ պահանջ, հրամայեց Ալօդին նստացնել 24 ժամով առանձին պատժարան: Ահա բոլորը ինչ որ աշխատեց Ալօդը:

Հասաւ Նոյեմբերի չորսը: Ալօդի երեսը ախպէս պարզ էր, ինչպէս Ալբէնից անջատուելուց յետոյ երբէք չէր եղել: Զարթնելով առաւօտ, նա սկսեց քրքրել իւր սպիտակ արկղը, որի մէջ թափուած էին չնչին ցնցոտիներ: Հանեց միջից իւր սիրական կնամարդի, իւր փոքրիկի մօր մկրատը: Մկրատը և քրքուած գիրքը l'Emile, ահա բոլորը, ինչ որ մնացել էր նրա մօտ անցեալ բաղդաւորութիւնից. բայց իսկապէս սրանք նրա համար աւելորդ էին: Մկրատը հարկաւոր-

վում է կանանց, զիրքը՝ զրադէտին, իսկ Ալօդը ոչ կարել զիտէր, ոչ կարդալ:

Երբ նա անցնում էր, անարդիւած, ապականացրած և ալժմ կաւով սպիտակացրած վանքի միջով, մօտեցաւ կալանաւոր Ֆէրարիին, որը զարմացած նայում էր պատուհանի հաստ երկաթեայ վանտակապատին: Ալօդը իւր ձեռքում ունեցած փոքրիկ մկրատը ցոյց տալով Ֆերարիին, ասաց. «այսօր երեկոյեան այն այս մկրատով ես կ'խարտոցեմ այդ երկաթի ցանցերը:»

Ֆերարին տարակուսանքով ծիծաղեց, Ալօդը նոյնպէս: Այդ օրը Ալօդը սովորականից աւելի եռանդով դործեց: Երբէք նա այդպէս լաւ չէր պարապուել. կարծես նա անպատճառ այսօր ուզում էր յարդեալ գլխարկը վերջացնել, որ պատուիրել էր Տրուալից մի ինչ որ Բրասսիօ անունով մարդ:

Այն օրից մի քանի րոպէ առաջ Ալօդը, մի ինչ որ առիթով, անցաւ հիւսնների բաժանմունքը: Այն տեղ էլ նրան նոյնպէս շատ էին սիրում, չ'նայելով, որ նա նրանց մօտ քիչ էր լինում: «Բա՛, Ալօդը եկաւ», և նրան շրջապատեցին իսկոյն և եթ կալանաւորները ամեն կողմից, ուրախ-ուրախ ժպտելով նրա երեսին:

Ալօդը սուր հայեացքով չափեց արհեստանոցը և, տեսնելով, որ վերակացունքը չ'կան

այնտեղ, ասաց. «Ո՞վ ինձ մի կացին կ'տայ»:

— Ինչե՞ր է հարկաւոր, — հարցրին նրան:

— Տեսչին սպանելու համար, — պատասխանեց նա:

Նրան առաջարկեցին մի քանի կացիներ ջոկելու համար. նա վերառաւ ամենափոքրիկը, թաղցրեց վարդիկումը և դուրս թռաւ:

Արհեստանոցում գտնուում էին 27 կալանաւորներ: Այդը նրանց չ'խնդրեց, որ ոչ ոք չ'սեն իւր գաղտնի ասածը. բայց նրանք լռում էին: Մինչև անգամ իրանց մէջ սրտ վերաբերմամբ ոչինչ չէին խօսում:

Ամեն մէկը սպասում էր, թէ ինչ պիտի լինի: Այդ բանը սարսափելի էր, տեսանելի և պարզ: Բարդացնել նրան անկարելի էր: Այդին չէր կարելի ոչ գործիք շինել, ոչ մատնել նրան:

Մի ժամից յետոյ, ճնմելու ժամանակ, Այդը մօտեցաւ 16 տարեկան մի կալանաւորի և նրան խորհուրդ տուաւ կարգալ սովորել: Այդ ըոպէին նրանց մօտեցաւ Փայէտը և հարցրեց.

— Այդ ի՞նչ սատանայ ես վարդիկումդ թագցրել:

— Այդ կացին է, երեկոյեան տեսչին սպանելու համար. չ'լինի երևում է, — աւելացրեց նա:

— Մի փոքր, — պատասխանեց Փայէտը:

Օրվայ մնացած մասը անցաւ սովորականի պէս: Ժամը 7-ին վերակացուները փակեցին կալանաւորներին արհեստանոցներում, իսկ իրանք դրնացին: Քնացին նրա համար, որ միայն վերադառնաւ այն ժամանակ, երբ տեսուչը, բանտարկեալների գործերը երեկոյեան նայելուց յետոյ, դուրս է գնում:

Այդ Գեօին փակեցին իւր բոլոր ընկերների հետ, ինչպէս ուրիշներին, այն արհեստանոցում, որտեղ նրանք բոլորը գործում էին: Այդ ժամանակ շինութեան մէջ անցնում էր մի տեսարան, որ դուրկ չէր ոչ մեծութիւնից, ոչ սարսափելութիւնից, մի տեսարան՝ իւր տեսակի մէջ միմիայնը և որը չէ կարելի բառերով յայտնել:

Դատարանով իմացուեց, որ այնտեղ գտնուում էին 82 գողեր, միւսնոյն թուում և Այդը: Ինչպէս որ վերակացուները գնացին, Այդը բարձրացաւ նստարանի վերայ և յայտարարեց ներկայ գտնուողներին, թէ նրան հարկաւոր է մի ինչ որ բան յայտնել: Բոլորը լռեցին: Յետոյ Այդը բարձրացրեց ձայնը և ասաց. — «Ձեզ բոլորիդ յայտնի է, որ Ալեհնը ինձ համար ինչպէս հարազատ եղբայր էր: Ինձ բաւական չէ այն հացի և մսի բաժինը, որ ինձ համար բաց են թողնում: Մինչև անգամ եթէ ես աշխատա-

ծիս արդիւնքով միմիայն հաց գնեմ, էլի այն
 ժամանակ ես քաղցած կ'մնամ: Ալբէնը ինձ
 հետ իւր բաժինը բաժանում էր: Առաջ ես սի-
 րեցի նրան, որովհետեւ նա ինձ կերակրում էր,
 իսկ յետոյ՝ որովհետեւ նա ինձ սիրում էր: Տե-
 սուչ պարոն Գ-ն մեզ միմեանցից բաժանեց.
 ինչ մեծ բան արժէր նրա համար չ'բաժանել
 մեզ, բայց նա չար մարդ է, մեր չարչարանքը
 նրան բաւականութիւն է պատճառում: Ես նր-
 ան խնդրեցի վերադարձնել ինձ իմ Ալբէնին:
 Գուք տեսաք, նա չուզեց այդ անել: Ես նրան
 նշանակեցի ժամանակ մինչև Նոյեմբերի 4-ը, սրա
 համար նա ինձ առանձին բանտ նստեցրեց:
 Այդ բոլոր ժամանակ ես նրան դատեցի և, վեր-
 ջապէս, դատապարտեցի նրան մահուան պատ-
 փի *): Այսօր Նոյեմբերի չորսն է, երկու ժամից
 յետոյ նա կ'գայ: Նախազգուշացնում եմ, որ ես
 նրան պիտի սպանեմ: Սրա դէմ ունէ՞ք մի բան
 ասելու: Բոլորը լուռ էին: Այօդը նորից սկսեց:
 Նա տարօրինակ քաղցրախօս էր, որ ի միջի այ-
 լոց յատուկ էր նրան: Այօդը ասում էր, թէ նա
 շատ լաւ գիտէ, որ այդ իւր կողմից բռնու-
 թիւն է, բայց և զիտէ, որ ինքը արդար է,
 այդպէս վարվելով: Նա թողնում էր իրան ուն-

— — — — —

*) Իսկական նրա լոսքերը:

կրնդիր ութսուն և երկու գործերի խղճին. նա
 ասաց, թէ ծայրահեղութիւնից է՝ զրգուած,
 թէ հասկանում է, որ մարդ երբեմն բռնու-
 թիւնը արդարացնում է անհրաժեշտութեամբ,
 բայց ընդունում է, որ իսկապէս խլել մէկի
 կեանքը՝ փոխարէնը չ'հատուցանելով՝ անկա-
 րելի է: Նա աւելացրեց, թէ պատրաստ է իւր
 կեանքը ճշմարիտ գործի համար տալու, թէ
 ինքը վճռել է այդ գործը ինկամատութեամբ, սա-
 կայն խորհել է նրան միայն երկու ամիս, թէ
 զգում է կանխակալ կարծիքից առաջացած գոր-
 ծողութեան բոլոր անաբաւարութիւնը, և որ այդ
 պատճառով ինչդրում է բացարձակ ասել, ար-
 դեօք նա գործում է կանխակալ կարծիքի ազ-
 դեցութեամբ: Եթէ այն, այն ժամանակ նա պա-
 տուաւոր կերպով պատրաստ է բացատրել իւր ա-
 պացոյցները այստեղ գտնուող ճշմարտութիւն-
 կանց առաջ: Նա յարեց, որ թէ և պատրաստուել
 է սպանել տեսուչ Գ-ին, բայց թէ ով որ էլ իցէ
 ունկնդիրներից եթէ այդ մտադրութեան դէմ մի
 բան ունի ասելու, այն ժամանակ նա պատ-
 րաստ է լսել ամենայն առարկութիւն:

Միմիայն մի ձայն լսվեց ամբօխի միջից. «Ա-
 ռաջ քան տեսչին սպանելը, Այօդը պարտաւոր
 է վերջին անգամ աշխատել համոզելու նրան,
 որ համաձայնուի կատարել իւր խնդիրքը»:

— Դու ճշմարիտ ես ասում, — խօսեց Ալօդը, —
 ես այդ կանեմ: Եթե Ժամացույցը ութը զանկեց, իննին տե-
 սուշը պիտի դար: Ինչպէս որ այդ տարօրինակ դատաւորանա-
 կան ատենանը հաստատեց մասամբ արտայայ-
 տուած վճիռը, Ալօդը նորից հանգստացաւ: Նա
 դրեց սեղանի վերայ ամենը, ինչ որ ունէր շո-
 րեղէնի և սպիտակեղէնի վերաբերմամբ, — կալա-
 նաւորների ողորմելի ժառանգութիւնը, — և կան-
 չելով մէկը միւսի ետեւից աջն ընկերներին, ո-
 րոնց Ալբէնից յետոյ ամենից առաւել սիրում էր,
 նա այդ բաները բաժանեց նրանց մէջ: Իրան
 համար պահեց միայն նուիրական մկրատը:
 Յետոյ նա նրանց բոլորին համբուրեց: Մի
 քանիսը լաց եղան. նա նրանց երեսին ժպտաց:
 Այդ վերջին ժամում Ալօդը բոլոր ան ընկեր-
 դաւնում էր մինչ այն աստիճան ուրախ և հան-
 դիստ, որ ընկերներից մի քանիսը, ինչպէս յե-
 տոյ նրանք յայտնեցին դատարանում, յոյս ու-
 նէին, որ նա իւր դիտաւորութիւնը կը թողնէ
 և չի սպանիլ տեսչին: Ալօդը, մինչև անգամ,
 մի հանաք արեց — քթածակերով փչեց և հանգ-
 ցրեց մոմը: Նա դեռ ունէր մի քանի վատ վար-
 մունքներ, որոնք նրա արժանաւորութիւնը նը-
 սեմացնում էին աւելի արագ, քան հարկ էր:

Այսպէս թէ այնպէս, երբեմն նրա մէջ զգաց-
 վում էր նախկին փողոցային ստամբակը: Ալօ-
 դը նկատեց, որ մի երկտասարդ կալանաւոր,
 բոլորովին գունաթափ իւր աչքերը նրա վերայ
 ուղղած, գողում էր, երեւի շուտով կատարվե-
 լիք անցքին սպասելուց: «Մի վախի՛ր երկտա-
 սարդ տղայ», — ասաց նրան Ալօդը, — «մի բո-
 պու՛ւմ ամեն ինչ վերջացած կ'լինի»:
 Երբ նա իւր բոլոր ունեցածը բաժանեց, մնաս-
 բարեալ արեց ամենի հետ և նրանց ձեռքը
 սեղմեց: Նա խնդրեց նրանց լուել և գործ ըսկ-
 սել: Նրանք լռութեամբ խոնարհուեցին:
 Արհեստանոցը, ուր կատարվում էր այդ տե-
 սարանը, մի երկարաձև գահլիճ էր. մի երկար
 զուգահեռագլիճ, երկու կողմերից պատուհաննե-
 րով, իսկ ծայրերի երկու հակառակ կողմե-
 րից գուներով: Երկու պատերի դէմ, պատու-
 հանների մօտ, կանգնած էին գործելու սեղան-
 ները. նստարանները կպած էին պատերին:
 Դահլիճի ամբողջ երկարութեամբ մնում էր անց-
 քը՝ մէկ ծայրի դռներից դէպի միւսինը: Այդ
 անցքը շատ նեղ էր, և այդ տեղով պիտի անցնէր
 տեսուչը արհեստանոցը նայելու ժամանակ: Հարա-
 ւային դռնով մտնում էր, իսկ հիւսիսայինով
 դուրս գալիս: Սովորաբար այցելութիւնը լինում
 էր շատ արագ և առանց չափազանց: Ալօդը

նստեց իւր տեղում և սկսեց իւր գործը աշնակէս, ինչպէս ժակ Ալէմանը սկսում էր իւր աղօթքը:

Բոլորը սպասում էին: Բոպէն մօտենում էր: Յանկարծ ժամացոյցը դարկեց: Առանց մի քառորդի էր: Այն ժամանակ Ալօդը ոտի կանգնեց, ամբողջ դահլիճով անցաւ, մօտեցաւ մտնելու դռնին և յենուեց գործելու սեղանին: Նրա երեսը կատարեալ խաղաղ էր և դուրեկան: Զարկեց ինը ժամը: Դուռը բացուեց, տեսուչը ներս մտաւ:

Այդ բոպէին արհեստանոցում թագաւորեց գեղեցիկ անակաւ լուսութիւն:

Տեսուչը, սովորականի պէս, միայնակ էր: Նա մտաւ. նրա դէմքի արտայայտութիւնը ուրախ էր, ինքնաբաւական, անողորքելի: Նա չ'նկատեց Ալօդին, որ կանգնած էր դռնի ձախ կողմում, աջ ձեռքը վարդիկի մէջ թագցրած:

Տեսուչը անցնում էր արագ, գլուխը շարժելով, խօսքերը ծամծամելով, ձգելով լիտի հայեացքներ և չ'նկատելով այն, որ բոլորի մտաճութիւնը կենտրոնացած էր մի և նոյն սարսափելի մտքի վերայ:

Յանկարծ նա միանգամից կանգ առաւ, զգալով իւր ետևում մէկի քայլերը: Այդ Ալօդն էր, որ նրան հետևում էր քայլ առ քայլ:

— Ի՞նչ ես անում դու այստեղ, ինչո՞ւ քո տեղումը չես, — հարցրեց տեսուչը:

Բանտում մարդը՝ մարդ չէ, այլ շուն. նրան ատում են՝ «դու»:

Ալօդ Գեօն քաղաքավարի կերպով պատասխանեց. «Գիտէ՞ք ինչ կայ, ինձ հարկաւոր է ձեզ հետ խօսել, պարոն տեսուչ»:

— Ի՞նչի վերաբերմամբ:

— Ա'լբէնի:

— Դարձեալ:

— Միշտ:

— Է՛հ, տեսնում եմ, որ քեզ համար քիչ է եղել քսան ու չորս ժամուայ միայնակ բատարկութիւնը:

Ալօդը շարունակեց, հետևելով նրան. «Պարոն տեսուչ, վերադարձրէ՛ք ինձ իմ ընկերին»:

— Անկարելի է:

— Պարոն տեսուչ, — ասաց Ալօդը այնպիսի ձայնով, որ սատանային իրան կ'շարժէր, — աղաչում եմ ձեզ, Ա'լբէնին ինձ մօտ տեղափոխեցէ՛ք: Դուք կ'տեսնէք, թէ ես ինչպէս կ'աշխատեմ: Դուք աղատ էք, այդ ձեզ համար մի և նոյն է, դուք չ'գիտէք բարեկամը ինչ է, իսկ ես չորս պատերի մէջ եմ, ես բանտումն եմ: Դուք ամեն տեղ կարող էք ման գալ, բայց ինձ միայն մի Ա'լբէն ունեմ: Տուէ՛ք նրան ինձ: Ա'լբէնը ինձ կերակրում էր, դուք այդ գիտէք: Բաւական է, որ դուք մի «այո» ասէք: Ձեզ

Համար ինչ կարժէնայ, եթէ Կլօդը և Ալբէնը մի սենեակում լինեն: Այդ շատ հառարակ բան է: Պարոն տեսուչ, մեր ամենաբարձր պարոն տեսուչ, աղաչում եմ ձեզ Տէր Աստուծոյ անուհով. . .

Կարելի է իւր ամբողջ կեանքում Կլօդը այսքան բան չէր ասել բանտապետին: Այդ բոլոր ինքնազսպումից յետոյ, նա, յոգնած, քիչ սպասեց: Տեսուչը, անհամբերութեան նշան անելով, արտասանեց. «Անկարելի է, ասուած է. քիչ գլուխ ցաւացրու: Այսուհետեւ սրա վերաբերմամբ չ'համարձակուես մի ծպտուն հանել»: Եւ որովհետեւ տեսչին ժամանակ չունէր, քայլերը արագացրեց: Կլօդը նոյնպէս: Խօսելով այդպէս, նրանք մօտեցան դուրս գալու դռնին. ութսուն և երկու գողեր, նայում էին և լուծ, առանց բարձր շունչ առնելու: Կլօդը հանդարտ շարժեց տեսչի ձեռքը:

— Դէ, գոնէ ինձ ասացէ՛ք, ինչո՞ւ եմ ես մահուան դատապարտուած, ասացէ՛ք, ինչո՞ւ էք դուք նրան ինձանից խլել:

— Ասած էք, որովհետեւ. . . պատասխանեց տեսուչը և ձեռք մեկնեց դէպի դուռը, որ դուրս գայ:

Տեսչի պատասխանից յետոյ Կլօդը մի քայլ արեց յետ: Ութսուն և երկու գողերը տեսան,

թէ ինչպէս նա կացինը հանեց, ինչպէս նրա ձեռքերը բարձրացան վերև և, մինչև որ տեսուչը կարող էր աղաղակ բարձրացնել, կացին երեք հարուած — սարսափելի է ասել — երեք հարուած, միևնոյն տեղին ուղղուած, նրա զանգը ճեղքեցին: Նոյն րոպէին, երբ նա երեսը վերև ընկնում էր, չորրորդ հարուածը ճեղքեց նրա երեսը, յետոյ, որովհետեւ կատաղութիւնը միանգամից հանգստացնելը դժուար է, Կլօդ Գեօն հինգերորդ անգուտ հարուածով ճեղքեց նրա ազդրը: Տեսուչը արդէն մեռած էր: Յետոյ Կլօդը ձեռքից ձգեց կացինը և բղաւեց. «Այժմ միւսին»: — Այդ միւսը ինքն էր: Կլօդը հանեց իւր կնոջ մկրատը և, ոչ ոքից չ'խանդարուելով, խրեց իւր կրծքի խորքը: Նա երկար քրքրում էր մկրատով իւր կրծքում, բղաւելով. «Անի՛ծեալ սիւրտ, չեմ գտնելու քեզ, ինչ է», և, վերջապէս, արիւնաթաթախ ուշաթափուեց և ընկաւ տեսչի դիակի վերայ:

Ինքները դատեցէ՛ք. նրանց երկուսից ո՞րն էր միւսի զոհը:

Երբ Կլօդը սթափուեց, նա արդէն ընկած էր անկողնում, մաքուր շորերում, վիրակապուած և հոգատարութեամբ շրջապատուած: Նրա գլուխի կողմում կանգնած էին երկու գլխութեան քոյրեր և նրա առողջութեան դրութեան

մասին տեղեկացող դատաստանական մի պաշտօնեայ: Այօդը շատ արիւն էր կորցրել, բայց մկրատը, որով նա սրտաշարժ նախապաշարմունքով վերաւորել էր իրան, վատ ծառայութիւն էր արել նրան. վերքերից չմէկը վտանգաւոր չյայտնուեց. ամենամահացու վերքը նրա համար այն էր, որ նա տուել էր տեսչին:

Քննութիւնը սկսուեց: Նրան հարցրին, թէ ինքն է արդեօք սպանել տեսչին: Նա պատասխանեց՝ «այո»: Նրան հարցրին. «Ինչո՞ւ:—Նա պատասխանեց. «Որ ուզեցի»...

Բայց նրա վերքերի զրուծիւնը վատացաւ. առաջացաւ տաքութիւն և քիչ էր մնում, որ նա մեռնի:

Նոյեմբերը, Դեկտեմբերը, Յունվարը և Փետրուարը անցան հոգացողութիւններով և պատրաստութիւններով: Բժիշկները և դատաւորները անդադար ջանքեր էին անում Այօդի շուրջը. առաջինները աշխատում էին նրան առողջացնել, մինչդեռ երկրորդները սարքում էին նրա համար կառափնարան: Մարտի 16-ին, 1832 թ. Այօդը ցանկացեալ առողջութեամբ ներկայացաւ Տրուայի դատարանը: Ամբողջ քաղաքը այնտեղ էր:

Այօդը, զգուշութեամբ սափրուած, բաց գլխով և կալանաւորի գորշ զգեստով՝ նայում էր շատ գեղեցիկ:

Պատախազը ժողովել էր ամբողջ գաւառից զինուորներ դատարանի դահլճի մէջ, «որպէս զի,—յայտարարում էր նա,—պահպանեն բոլոր այն անպիտաններին, որոնք պէտք է լինէին դատարանում, իբրեւ այս գործի վկաներ»:

Գործի քննութեան ժամանակ յայտնուեց անսպասելի դժուարութիւն. նոյն վկաներից ոչ մէկը չէր կամենում Այօդի դէմ վկայութիւն տալ: Նախագահը իւր իշխանական իրաւունքով սպառնում էր: Բայց ի զուր:

Այն ժամանակ Այօդը հրամայեց նրանց ասել բոլորը, ինչպէս եղել է: Այստեղ միայն լեզուները բացուեցին, և կալանաւորները պատմեցին այն, ինչոր գիտէին այս գործի վերաբերմամբ:

Այօդը լսում էր նրանց ամենամեծ ուշադրութեամբ. երբ որը և իցէ նրանցից, մոռացկոտութեան պատճառով, կամ թէ դէպի նա ունեցած սիրուց, զանց էր առնում այն փաստերը, որոնք մեղքը մեծացնում էին, մարդասպանը ինքը պակասը լրացնում էր: Այդ կերպով դատաւորի առաջ պարզ յայտնվում էր այն, ինչ որ մենք այդ երեսներում պատմել ենք:

Եղաւ բոլի, որ կանայք լաց եղան: Գուրս բերին կալանաւոր Ալբէնին: Այժմ նա պէտք է վկայութիւն տար: Ալբէնը մտաւ օրօրուելով. նա հեծկլտում էր: Փանդարմները չկարողացան

խանգարել նրան յարձակվելու Ալօդի գիրկը, որը պահելով նրան, ասաց դատախազին. «Ահա այն չարագործը, որ բաժանում էր հացը սովածների հետ»: Ալօդը այդ խօսքերը արտասանելով, առեց Ալբէնի ձեռքը, կպցրեց իւր պոռչներին և քնքշաբար համբուրեց:

Երբ բոլոր վկաներին հարցուփորձեցին, դատախազը տեղից վերկենալով, ասաց. «Պարոն դատաւորներ, հասարակական հիմունքները կը գործանուեն, եթէ օրէնքը խտուութեամբ չի պատժիլ այդպիսի խռօր ռմբագործներին, որպիսին է այդ դատապարտուողը, որը»... և այլն և այլն:

Այդ արժանալի շատակ ճառից լետույ, սկսեց խօսել մեղադրեալի պաշտպանը: Մեղադրեանքը և պաշտպանութիւնը այն ներգործութիւնն արին, ինչ որ առ հասարակ նրանք ներգործում են մրցարաններում, որոնք յայտնի են մեղանում «քրէական դատ» անունով:

Ալօդը տեսնելով, որ դեռ բոլոր բաները չեն բացուած, իւր հերթում վեր կացաւ տեղից: Արհեստաւորը խօսում էր այնպէս հիանալի, որ մի լուսաւորուած անձնաւորութիւն, որ ներկայ էր դատարանում, գարմանքից ապշել էր: Բանից դուրս եկաւ, որ նա աւելի ճառախօս էր, քան մարդասպան:

Ալօդը խօսում էր կանգնած, թափանցող ճարտարութեամբ ղեկավարուած ձայնով: Նրա աչքերի արտայայտութիւնը պարզ, ազնիւ և վճռական էր. նրա ձեռքերի շարժողութիւնը միատեսակ էր, բայց վեհութեամբ լի: Ալօդը պատմում էր բոլորը, ինչպէս որ եղել էր, հասարակ, լրջօրէն, առանց ձանձրացնելու և առանց իւր մեղքը մեղմացնելու: Խօստովանեց իւր յանցանքը, նայեց ուղղակի 296 յօդուածին և իւր գլուխը դրեց նրա վերայ:

Ալօդը երբեմն լինում էր բարձր պերճախօս. այդ ժամանակ նրա պերճախօսութիւնը հասարակութեան մէջ յարուցանում էր շարժում և ստիպում էր նրանց լռելեան, միմեանց տկանջին կրկնել նրա արտաբերած բառերը: Երբ Ալօդը շունչ առնելով հպարտ հայեացք էր ձգում հանդիսականների վերայ, այդ բոպէներում դահլիճում լսվում էր շշուկ: Երբեմն նա—այդ հասարակ անդէտը—փոխվում էր դէպի քաղաքավարին, քնքոյշը, ընտրում էր խօսակցութեան ձեւեր, ինչպէս լուսաւորուած մարդ. երբեմն լինում էր համեստ, ուշադիր, գգուշութեամբ էր դիպչում հակաճառութիւն պատճառող մանր կէտերին և բարեհաճույ էր դէպի դատաւորները: Մի անգամ միայն բարկութեամբ զգացուեց, դատախազը վերջնական ճառում ասաց, որ Ալ-

յօդ Գեօն արհեստանոցներէ տեսչին սպանել է, առանց տեսչի կողմից մի առթիւ և բռնութեան, հետեապէս և ոչ գոգոռած դրութեան մէջ: «Ի՞նչպէս, ես գոգոռած չէի», — բղաւց Կլօդը: Ա՛հ, այո, այդ ճիշտ է, ես ձեզ հասկանում եմ: Արբա՞ծ մարդը ինձ խփում է, ես նրան սպանում եմ. — ես գոգոռած էի. դուք ինձ խնայում էք, ուղարկում էք ինձ աքսոր: Քայց եթէ սթափ մարդը, իւր բոլոր մտաւորական ընդունակութիւններին տիրապետելով, ճնշում է ինձ չորս տարուայ ընթացքում, ստորացնում է ինձ չորս տարուայ ընթացքում անսպասելի կերպով, իմ ամենազգայուն տեղերս ծակծկում է ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն րոպէ չորս տարուայ ընթացքում: Ես ունէի սիրեցեալ կին, որի համար ես գողացայ, — նա այդ կնոջով ինձ չարչարում է, ես ունէի երեխայ, նա այդ երեխայով ինձ չարչարում է. ինձ իմ հացս հերիք չէ անում, բարեկամս ինձ իւր բաժնից մասն է տալիս, — նա խլում է ինձանից իմ բարեկամս, խլում է իմ հացս, ես խնդրում եմ դարձնել ինձ իմ բարեկամին — նա ինձ առանձին սենեակումն է նստեցնում, ես նրան ասում եմ, այն անարգ արարածին՝ «դուք» — նա ինձ ասում է՝ «դու», ես ասում եմ՝ տանջվում եմ, — նա պատասխա-

նում է, որ ես նրա գլուխը ցաւեցնում եմ..... Էլ ի՞նչ էր մնում ինձ անել: — Ի հարկէ, սպանել, և ես էլ նրան սպանեցի: Թո՞ղ ես մարդասպան, թո՞ղ ես հրէշ լինեմ, թո՞ղ ձեր ասածը լինի — ես գոգոռած չէի. զլխատեցէք ինձ, այո, զլխատեցէք ինձ»:

Այստեղ մեր առաջին է ամբողջ մի յօդուած բարոյական գոգոռութեան զրութեան վերաբերմամբ, որը թողուած է օրէնսդիրների կողմից համարեա անմշակ:

Երբ հակաճառութիւնը ընդհատուեց, նախագահը արեց կարճ, բայց փառաւոր եղբակացութիւն, որից երևում էր, թէ Կլօդ Գեօն վարում էր անվայել կեանք, թէ նա կատարեալ հրէշ էր, թէ նա այդ սկսել էր նրանից, որ ապրում էր հատարական արջկայ հետ և վերջացրեց նրանով, որ գողութիւն է արել և սպանել:

Այդ բոլորը կատարեալ ճմարտութիւն էր:

Նախագահը հարցրեց դատապարտեալին, թէ արդե՞ծք ոչինչ ասելու չունի նա իրան պաշտպանելու համար: «Չատ քիչ», — պատասխանեց Կլօդը, բայց ինչո՞ւ ես գողացայ, ինչո՞ւ ես սպանեցի: Կշռադատեցէք այդ երկու հարցերը, պարոն դատաւորներ»:

Քառորդ ժամից յետոյ տասներկու շամպենուաներ, որոնց մենք դատաւոր ենք կոչում,

դուրս բերին Ալօդ Գեօի համար դատավճիռ:

Ամենից հաւանական է, որ գործի հէնց սկզբում դատաւորներից շատերը իրանց ուշադրութիւնը դարձրած են այն հանգամանքի վերայ, որ մեղադրուածին կոչում էին Գեօ (Cueux), որ նշանակում է ա ն պ ի տ ա ն եւ որ այդ նրանց վերայ խոր տպաւորութիւն է արել:

Ալօդ Գեօի համար կարգացին դատավճիռը. նա միայն ասաց. «Լաւ, բայց ինչո՞ւ մարդը գողացաւ, ինչո՞ւ մ ա ղ դ ը ս պ ա ն եց. — ահա երկու հարց, որոնց ն ը ա ն ք չ ե ն պ ա տ ա ս ի ա ն ու մ»:

Դառնալով բանտ, Ալօդը ուրախ-ուրախ ընթրեց եւ ասաց. «Նրեսուն ու վեց տարի ապրուած է»:

Նա չէր կամենում բողոքել դատավճռի դէմ, բայց գթութեան քոյրերից մէկը, որ հիւանդութեան ժամանակ նրան պաշտում էր, արտասուքը աչքերին եկաւ նրա մօտ՝ այդ մասին աղաչելու: Նա ներկայացրեց բողոքագիր, միմիայն նրա խնդրանաց զիջանելով. բայց երևում էր, որ կարելոյն չափ այդ բանին նա ընդդիմացել էր, որովհետեւ այն երեք օրը, որ այդ մասին, իբրեւ ժամանակ, տրվում է, մի քանի ընդհանրաշացած էր:

Խեղճ գթութեան քայլը, ջերմ երախտագիտու-

թեամբ, նուիրեց նրան հինգ ֆրանկ: Ալօդը վեր առեց այդ փողը եւ շնորհակալութիւն յայտնեց: Քանի որ բողոքի քննութեան ժամանակը չէր անցել, կալանաւորները նրան փախչելու օգնութիւն էին առաջարկում, բայց նա այդ մերժում էր: Նրանք կամ բռնուներ էին ձգում նրա սենեակը, կամ երկաթաթել, կամ դուլի կոթ: Այնպիսի կորովամիտ մարդուն, որպիսին էր Ալօդը, կարելի էր, որ բանտից այդ բաների օգնութեամբ մի ելք բացանել իւր համար: Բայց նա այդ չարաւ. նա ամենը վերադարձնում էր բանտապետին:

Յունիսի 8-ին 1832 թւի, սպանութիւնից եօթ ամիս եւ չորս օր յետոյ, ինչպէս երևում է, հասաւ մեղքերի քաւութեան ընդհանրապէս: pede claudio:

Այդ օրը, առաւօտեան 7 ժամին, Ալօդին յայտնեցին, որ նրան մնում է արելու ընդամենը մի ժամ: Նրա բողոքը թողուած էր առանց հետեւանքի:

Այնուամենայնիւ սառը կերպով ասաց Ալօդը. «Ես լաւ եմ քնել եւ չեմ էլ կասկածել, որ շուտով աւելի լաւ պէտք է քնեմ»:

Ինչպէս երևում է, գործը մարդկանց խօսքերը մահից մօտ պէտք է անպատճառ մատնանայ մի տեսակ մեծութիւն:

Եկաւ քահանան, յետոյ դահիճը: Ալօղը խո-
նարհ էր քահանայի հետ, հեղձաճի հետ: Նա
պատրաստում էր նրանց համար իւր հողին և իւր
մարմինը: Ալօղը պահում էր հողույ կատարեալ
անվեհերութիւն: Մինչդեռ նրա մազերը խու-
զում էին, մէկը խօսեց խօսերայից, որին սպա-
սում էին այն ժամանակ Տրուայում: «Ինչոր ինձ
է վերաբերում, — ասաց նա ժպտալով, — ես խօ-
սերայից չեմ վախենում»:

Նա լսում էր քահանային մեծ ուշադրու-
թեամբ, դատապարտելով իւր անձը նրա առջև
շատ բանում և ցաւ յայտնելով այն բանի մա-
սին, որ իրան չեն սովորեցրել քրիստոնէական
օրէնքի ճշմարտութիւնները: Ալօղի խնդրանք,
նրան վերադարձրին այն մկրատը, որով նա ի-
րան վերաւորել էր: Մկրատի մի սայրը պակաս
էր, նա կոտորուել էր նրա կրծքում: Ալօղը խղ-
րեց՝ բանտապետից՝ այդ մկրատը տալ Ալբէին,
նա խնդրեց նոյնպէս, որ այս ժառանգութեան
վերայ աւելացնեն և այն հացի բաժինը, որ
այդ օրը Ալօղը պիտի ուտէր:

Կալանաւորը խնդրեց նրանց, որոնք կապում
էին իւր ձեռքերը, որ նրանք գթութեան քրոջ
նուիրած հինգ ֆրանկանոցը, որը այժմ նրա
վերջին սեփականութիւնն է, դնեն իւր աջ ձեռ-
քում:

Առանց մի քառորդի ութ ժամին Ալօղին
բանտից դուրս բերին, ինչպէս սովորաբար լի-
նում էր, հետևորդների ուղեկցութեամբ:

Նա գնում էր ոտքով, հաստատ քայլերով,
թէև դեղնած էր և աչքը չէր հեռացնում խա-
չելութիւնից, որ դտնվում էր քահանայի ձեռ-
քում:

Դիւատման համար ընտրել էին Յունիսի ու-
թերորդ օրը, որովհետև այդ օրը վաճառքի օր
էր, հարկաւոր էր, որ, ինչքան կարելի է, շատ
աչքեր նայէին մահապարտին: Փրանսիայում,
ինչպէս երևում է, կան այնպիսի կիսավայրենի
տեղեր, որտեղ երբ հասարակութիւնը սպանում
է, նա միևնոյն ժամանակ աշխատում է և պար-
ծենալ այդպիսի գործողութիւնով:

Ալօղը բարձրացաւ կառավարի վերայ հան-
դիսաւոր կերպով, առանց աչքերը հեռացնելու
բեռեւալ Յիսուսի խաչից: Ալօղը կամեցաւ համ-
բուրել քահանային, յետոյ դահիճին՝ շնորհա-
կալ լինելով մէկից, ներելով միւսին: «Դ ա հ ի-
ճ ը թ ե թ և ա կ ի հ ը ե ց ն ը ա ն», ասուած է
մի ծանուցման մէջ:

Երբ նրան կապկպեցին եղեռնական սիւնին,
Ալօղը քահանային նշան արեց, որ նա հինգ
ֆրանկը վեր առնի իւր աջ ձեռքից և ասաց.
«Խեղճերի համար»:

Այդ իսկ ըոպէին աշտարակի ժամացոյցը զարկեց ութ ժամը և զանգակի զողանջիւնը կ'առնեց կալանատրի խօսքերը: Այդքը սպասեց և ժամացոյցի երկու հարուածների միջոցում հեզաբար կրկնեց.

«Խեղճերի համար»:

Ութ ժամը դեռ խիստ լրացած չէր, երբ ագնիւ, խելօք գլուխը թռաւ ուսերից:

Հրապարակական պատժի սքանչելի գործողութիւն: Դեռ արիւնաթաթախ կոճղը կանգնած էր, իսկ ամբոխը, այտտեղ խռնուած, արդէն վիճում էր իրարու հետ մի ինչոր սակագնի մասին, և քիչ էր մնում, որ շուկայապետին սպանեն: Որպիսի ժողովուրդ են կրթում մեզ համար այդ օրէնքները:...

Մենք հարկաւոր դտանք մանրամասն պատմել Այդ Գեօի հետ պատահած անցքը, որով հետեւ, մեր կարծիքով, այդ պատմութեան բոլոր կէտերը կարող էին տաան և իններորդ դարու ժողովուրդների մեծ խնդիրը վճռող գրքի գլուխները լինել:

Այդի կեանքում երկու գլխաւոր ժամանակաշրջաններ կան. մինչև նրա անկումը և անկումից յետոյ: Եւ այդ երկու ժամանակաշրջան-

ների ներքոյ — երկու հարց. կրթութեան հարցը և պատժելու եղանակի հարցը. իսկ այդ երկու հարցերի մէջտեղ կայ ամբողջ հասարակութիւն:

Այդ մարդը բնութիւնից լաւ օժտուած էր: Ի՞նչ էր ուրեմն պակասում նրան: Մտածեցէք: Ահա լուծելու մեծ խնդիրը, որի դեռ ևս չ'ըլտնուած վճռից պէտք է ստացուի համաշխարհային հաւասարակշռութիւն: Թող հասարակութիւնը տայ մարդուն այնքան իսկ, որքան տալիս է նրան բնութիւնը:

Վեր առէք Այդ Գեօին: Խելօք և բարի, առանց մի որ և է կասկածի, բայց ճակատագիրը ձգում է նրան այնպիսի վատ հասարակութեան մէջ, որ նա ստիպուած է զողանալ. հասարակութիւնը գնում է նրան այնպիսի վատ բանտում, որ նա ստիպուած է սպանել: Իսկապէս, ով է եղբրնազործը: Նա, թէ մենք:

Գոնգակ հարց, սուր հարց. ամբողջ լուսաւորեալ դասը այժմ ճիգ է թափում նրան պատասխանելու: Այդ հարցը մեր ամենքիս փեշից անդադար քարշում է, և մի օր մեզ այնպէս կ'սեղմէ պատին, որ մենք ստիպուած կ'լինենք ուզակի նայել նրա երեսին և հարցնել, թէ ի՞նչ է ուզում նա մեզանից:

Այս տողերը գրողը շուտով կ'փորձէ, կարելի է, մեկնել թէ ինչպէս է նա հասկանում այդ հարցը:

Երբ կանգնում ես այդ փաստերի հետ երես առ երես, երբ սկսում ես խորհել այդ մեզ ճշնշող հարցի վսեմութեան վերայ, ակամայ հարցնում ես ինքդ քեզ. էլ հրապիսի մտածմունքներ են շփոթում մեր հասարակութեան, եթէ ոչ այդպիսի կարեւոր հարցերի վճռելու մտածութիւնները:

Ո՛ւր են փոքրների համար ուսումնարաններ: Ո՛ւր են հասակաւորների համար արհեստանոցներ: Գիտէ՞ք արդե՞ք, որ Փրանսիան—այն տէրութիւններից մէկն է, որտեղ ամենից քիչ զբաղեցրածներ կան: Ըվէյցարիան գիտէ կարդալ, Բէլգիան գիտէ կարդալ, Դանիան գիտէ կարդալ, Յունաստանը գիտէ կարդալ, Իրլանդիան գիտէ կարդալ. իսկ Փրանսիան չ'գիտէ կարդալ: Ամօթ:

Գնացէ՛ք բանտերը, գիտեցէ՛ք կալանաւորներին, չափեցէ՛ք նրանց երեսալին անկիւնը, տընդեցէ՛ք նրանց գանկը: Ամեն մէկը նրանցից ունի նմանութիւն մի որ և է անասնի. ամեն մէկը նրանցից ներկայացնում է իրանից՝ մի յայտնի կենդանու և մարդու մէջ եղած նմանութեան միջնակէտը: Ահա կատու, ահա կապիկ, ահա ուրուր, ահա բորենի: Եւ այդպէս, այդ անկանոն ստեղծուած գլուխների գլոխաւորութեան առաջին յանցանքը պատկանում

է բնութեան, իսկ երկրորդը — կրթութեան: Յեղերը ունեն զանկեր, լաւ կամ վատ զարգացած, նայելով նրանց կարգաւորութեան: Հռոմայեցիները և Յոյները ունէին բարձր ճակատ: Չափեցէ՛ք ուրեմն ժողովրդների երեսալին անկիւնը:

Երբ Փրանսիան կ'ստորէ կարդալ, չ'թողնէ՛ք առանց ուղղութեան ձեր շնորհով զարգացած նրանց մտաւորական ընդունակութիւնները: Այդ նոյնպէս կ'լինի սխալ. լաւ է կատարեալ տղիտութիւն, քան վատ գիտութիւն: Հագնար անգամ լաւ է:

Յիշեցէ՛ք, որ գոյութիւն ունի Գիրք գրող. այդ Գիրքը—Սուրբ Գիրքն է: Ի նկատի ունեցէ՛ք դուք հետեւեալը. ինչ էլ որ դուք ձեռնարկէ՛ք, մարդկանց մեծամասնութեան ճակատագիրը միշտ կ'լինի—յարաբերական աղքատութիւն, վիշտ և ամեն տեսակ ծանր աշխատանք:

Նայեցէ՛ք կշռին. հարուստների նժարումն են բոլոր ուրախութիւնները, աղքատների նժարումը՝ ամենատեսակ անյաջողութիւններ: Խօսք չը կայ, որ այդպիսով կշիռը գտնուում է անհաւասարութեան մէջ, և տէրութիւնը՝ նոյնպէս:

Այժմ չքաւորների նժարը ձգեցէ՛ք երկնային վարձ ստանալու հաւատը, հաւատ, թէ կայ Երկնային Թագաւորութիւն. զրէ՛ք և Արքայու-

Թիւնը, այդ սքանչելի հակակշիւոր, և դուք կը տեսնէք, որ նժառները կ'սկսեն ուղղուել, չքաւորները բաժինը կ'լինի նոյնպէս հարուստ, ինչպէս որ հարստի բաժինը:

Ահա այդ բոլորը գիտէր մեր Տէր Յիսուսը. բայց նա գիտէր շատ աւելի, քան Վօլտերը:

Տուէք վշտակիր մշակին, որի համար այս աշխարհը չունի ոչ մի փայլ, տուէք նրան, առում եմ ես, հաւատ դէպի երանաւէտ աշխարհ, և նա կ'լինի հանգիստ, կ'լինի համբերող. — չէ՞ որ համբերութիւնը յուսոյ ծնունդն է:

Եւ այդպէս, տնկեցէք Աւետարանը:

Թող ամեն մի խրճիթում մի-մի Աստուածաշունչ լինի:

Թող Աստուածաշունչն ու դաշտը միասին բուսուցանեն բարոյական մշակ:

Ռամկի գլուխը — ահա հարց, ահա խնդիր: Այդ գլուխը լիքն է օգտակար սերմերով. գործադրեցէք նրա աճելու և հասնելու համար այն ամենը, ինչոր առաքինութեան մէջ ամենափայլունն ու ամենալաւն է:

Այս ինչ մարդը մեծ ճանապահի վերայ սպանեց. բայց եթէ նրան լաւ կըթուլթուն տուած լինէին, նա կ'լինէր այն երկրում ամենալաւ քաղաքացի:

Ռամկի գլուխը պահանջում է ելք. սրբեցէք նրան, ջրեցէք նրան, լուսաւորեցէք նրան, ուսուցէք նրան, ղեղեցկացրէք նրան, օգտակարութեան համար գործադրեցէք նրան, և դուք ստիպուած չէք լինիլ կտրել նրան:

Ս Խ Ա Լ Ն Ե Ր

Եր. հոշ.	Տպարած է.	Պետի հարդար.
Յոս. Ա — 3	աշարհահռչակ	աշխարհահռչակ
9 — 5	ձեզելով	ձգելով
9 — 24	դիմաց-	կամակորու-
10 — 3 — 4	կունուլթիւնը	թիւնը
34 — 5	չ	ոչ

2206

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1411792

